

Bilgi ve İktidar Arasındaki Ne İlk Ne de Son Randevu: Nizam-ı Cedidin Meşruyeti Bağla- mında Meşihat Makamı

ERCÜMENT TOPUZ^a

Geliş Tarihi: 07.09.2018 | Kabul Tarihi: 30.01.2019

Öz: İnsanlık tarihine eşine az rastlanır bir başarı hikâyesi sunan Osmanlı, bu hikâyesinin kurgusunu ise ilmiye sınıfına yazdırmıştır. İlmîyenin böyle bir mesuliyet ile kurumsal bir tarzda ön plana çıkmasını temin edenler ise Osmanlı'nın selefleri olan Selçuklular olmuştur. Selçukluların kendi siyasal meşruyetlerini koordine etme merakı ile medreselere dolayısıyla bu kurum mensupları olan ilmiye sınıfına yükledikleri mesuliyet bilinci, XIV. yüzyıl evvelinde yaşanan siyasal ve sosyal travmaların da etkisiyle Osmanlılar tarafından yeniden ihya edilmiştir. Osmanlı Devleti, ilmiye sınıfına sistematik bir örgütlenme biçimi kazandırarak bu kurumun en önemli ayaklarını teşkil eden ifta faktörü üzerinden siyasi ve içtimai hafızayı ve kaza organıyla da zikredilen alanlardaki hareketi koordine etmiştir. Osmanlılar, ilmiye sınıfına yükledikleri bu tür mükellefiyetlerle kendi siyasal sabite ve parametrelerine karşı oluşabilecek herhangi bir muhalefeti dizginlemeyi amaçlamışlardır. Böyle bir amaca matuf mesuliyetin müşahhas formatta sergilendiği dönemlerden biri de Nizam-ı Cedid ismi ile müsemma III. Selim saltanatı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Meşruiyet, Medrese, İlmîye Sınıfı, Nizam-ı Cedid.

^a Van YYÜ, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
ercumenttopuz@yyu.edu.tr

Neither the First nor the Last Appointment of the Relationship between Knowledge and Power: Office of the Shaykh al-Islam in the Context of the Legitimacy of the New Order

Abstract: The Ottoman Empire presents a success story that is rarely the case with human history, and the fiction of this story is written in the Muslim scholars. The Seljuks, who were the predecessors of the Ottoman State, gained an institutional identity in the class of the Muslim scholars. With the curiosity of the Seljuks to coordinate their own political legitimacy, the responsibility of the madrasa and the members of these institutions to the class of the Muslim scholars, The Ottomans had been rehabilitated by the influence of the political and social traumas that occurred in the 14th century. The Ottoman Empire regulated political and social memory through the fatwa factor which constitutes the most important legs of this institution by giving a systematic organization form to the class of the science. The members of this institution coordinated the areas mentioned on the judging factor. The Ottomans aimed not to restrain any opposition to their political constants and parameters with such obligations which they have charged in the class of scholars. One of the periods in which such an adhering responsibility is exhibited in a concrete format is known as New Order name III. Selim was a sultanate.

Keywords: Ottoman, Legimaticy, madrasa. Muslim scholar, New Order.

© Topuz, Ercüment. "Bilgi ve İktidar Arasındaki Ne İlk Ne de Son Randevu: Nizam-ı Cedidin Meşruiyeti Bağlamında Meşihat Makamı." *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (2019), 209-230.

Giriş

İslam dünyasında siyasi bölünmenin ideolojik motivasyonunu tayin eden fikri parçalanmışlık, IX. asrın ortalarından itibaren peyderpey artmıştır. Beytü'l-Hikme'nin Mutasım döneminde Mutezile ekolünün bir okulu haline getirilmesi diğer taraftan X. asrın başlarında ise Darü'l-İlmin İsmail'i mezhebinin üssü'l merkezi mesabesinde görev üstlenmesi, siyasi bölünmenin fikirler üzerinden nasıl bir zemine oturtulmaya çalışıldığının somut tezahürleri olmuştur.

İslam dünyasında yaşanan bu bölünme aynı zamanda tarafların kendi aralarında bir birlik kurmanın da haklı gerekçelerine atıf yapan siyasal bir tavra sebebiyet teşkil etmiştir. Bu tavır Beytü'l-Hikme ve Darü'l-İlm örneklerinde görüleceği gibi fikirlerin çarpıştırıldığı bir zemin üzerinde kurgulanmış ve kurumsallaştırılmıştır. XI. yüzyıl ile birlikte İslam siyasi havzasının yeni aktörü olan Türkler (Selçuklular), askeri yöntemler ile bu siyasi parçalanmışlığı belli oranlarda tasfiye etmiştir. Tasfiyenin yeniden tesisini tenkil etmek maksadıyla da mevcut eğitim ve öğretim faaliyetlerine sistematik bir form kazandırma uğraşını vermişlerdir. Diğer taraftan bu uğraşı devletin mukadderatına ve kudretine ilişkin endişeleri de izale edecek müşterek değerler silsilesinin tedrisini temin etmiştir.

Dâhili ve harici problemlere cevap üretmek maksadıyla Selçuklu uğraşısının kurumsal tezahürü “medreseler” olmuştur. Medreselerin siyasi problemlere cevap üretmesi için sahaya sürülmesi, klasik bilgi sistemine yeni bir kulvar eklemiştir. Böyle bir tablo dolayısıyla hem iktidarın hem de bilginin eşgüdümü bir şekilde birbirlerini sürekli bir şekilde etkilemesine ve üretmesine ortam hazırlanmıştır.

İktidar sahipleri ile bilgi sahipleri arasındaki bu ilişkinin etkileşimine tam bir tarihi nokta düşmek muhaldir. Ancak böyle bir ilişkiye bir prosedür kazandıran ve bu prosedürü resmi bir platforma taşıyan Selçuklular olmuştur. Selçuklu mirasını tevarüs eden Osmanlı Devleti de bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin seyrini, çağının gereksinimleri üzerinden yeniden an-

lamlandırarak mukadderatının müşterilerini kendi meşruiyetinin müşterekleri kılmıştır.

Meşruiyet Kavramı ve Medreseliler

“Şer’iatın müsaade ettiği, şer’an caiz olan, şer’iata mutabık” (Sami, 1317;1352) anlamlarına gelen dolayısıyla menşeiini şer’i kelimesinde bulan “meşruiyet” kavramı, hükümler olan/olanlara ilişkin sabitelerin ve parametrelerin, muhataplar nezdinde kabulünü temin eden gayretlerin toplamıdır. Bu toplam *din, milliyet ve medeniyet* olgularına yüklenen teori ve pratiklerin çeşitli etkinlerle pekiştirilmesinden doğar. 20.yüzyılın başında Ziya Gökalp’ın Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak değerlerini siyaseten var olmanın *lazım-ı gayrı mufarıkı* olarak lanse ederek bunları meşrulaştırıcı olgular olarak değerlendirmesi bu duruma somut bir örnektir (Gökalp 1976). Eğitim ve öğretim müesseseleri ile bu müessese mezun ve mensuplarının düşünce ürünleri belirtilen olgulara ilişkin pekiştirmenin yapıldığı yegâne yerlerdendir. Meşruiyete ilişkin bilgi ve iktidar arasındaki bu yaklaşım biçimi, zaman ve mekânla mukayyet değildir. Örnek olarak I. Dünya savaşından sonra itilaf kuvvetleri İstanbul’u işgal ettikten sonra düzenlerini tahkim ve takviye amacıyla başvurdukları yöntemlerden birisi bu ilişki biçimi olmuştur. Gökalp bu durumu şu şekilde özetlemiştir. *“Mütarekeden sonra, emperyalist bir siyasetin memleketimizde hâkim olması üzerine, derhal skolastik ilim adamları bu siyasi sistemi kendilerine mahsus ilmi deliller ile kuvvetlendirmeğe çalışmadılar mı? Aynı zamanda, emperyalist siyaset de, mevcut ilim sistemleri içinde kendisine muzırr olmıyanın, yalnız skolastik sistemindeki ilim olduğunu anlıyarak onu tutmağa çalışmadı mı?”* (Gökalp 1977; 31)

Müdahil devletlerden biri de Osmanlı Devleti’dir. Osmanlı Devleti, mensup olduğu medeniyetin kodlamalarına komşu bir coğrafyada kurulduğu için mevcudiyetini muhafaza edebilmek maksadıyla meşruiyetine ilişkin melekeleri tanıtmak ve kendisine ilişkin endişeleri de tasfiye etmek üzere eğitim ve öğretim kurumlarından azami derecede istifade etmenin arayışı içinde olmuştur. Bu arayışın bir semeresi olarak devlet, kuruluş evre-

sinden itibaren fetihlerle sürekli olarak genişleyen mülkünü ve devamlı çeşitlenen nüfusunu kendi mukadderatının müşterekleri ve müşterileri kılmak için medreseler başta olmak üzere eğitim ve öğretim kurumlarının kurulmalarına öncülük etmişler ve bunların devamlılıklarını temin maksadıyla da vakıflar kurmuşlardır. Eğitim ve öğretim kurumlarının kurumsallaşmasına yönelik bu tavır geçmişin ihyasına istinat etmiştir.

Eğitim ve öğretim sermayesini sefelinin mirası üzerine tesis eden Osmanlı Devleti, bu tavrıyla medrese mensuplarını sistemin mütefekkirleri, müstahdemleri ve mümessilleri haline getirmiştir. Medreselilerin birer mütefekkir olarak çok dinli, dilli nüfus pratiklerini İslami bir planda “biz” ve “henüz bizden olmayan” şeklinde pekiştirmişler böylece ötekileştirmeyi tasfiye ve toplumsallaşmayı da takviye etmişlerdir. Medreselilerin bu mükellefiyeti, müfredatının merkezini teşkil eden fıkıh ilmi üzerinden şekillendirilmiştir. Biz ve henüz bizden olmayan şeklinde tasnif ve tarif edilen içtimai küre, kelim ve müteradif disiplinlerin rahle-i tedrisine de tabi tutularak siyasetin merkezine oturtulmuştur. Medrese müfredatının mihenk taşlarından olan bu ilmin “mihne döneminden” beri ödevlerinden biri siyasilerin meşruiyetini toplumun memnuniyeti üzerine kurumsallaştırması olmuştur.

Nazari planda serd ettikleri bu politikayı bir program dâhilinde eylemsel düzeyde de temsil edenler yine medreseliler olmuştur. Şeyhülislam, kadı-asker, kadı, vaiz, imam, müderris ve muallim olarak sahada aktif rol alan medreseliler devlet çarklarını bu düşünce sistematiği içerisinde döndürmüşler böylece içtimai hayatın sıhhatini ve siyasi alanın istikrarını temin etmişlerdir. Hem nazari planda hem de ameli prosedürde kuruluş dönemi itibarıyla bir bilinmez olan Osmanlı Devleti’nin dâhilde ve hariçte tanınırlığını dolayısıyla meşruluğuna ilişkin ilişik endişeleri ortadan kaldırmışlardır.

Bilgi ve İktidar İlişkisi Bağlamında İlmiye Sınıfı

Bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin/etkileşimin seyri farklı zaman ve mekân boyutlarında çeşitli yoğunluklarda ve içerik-

lerde yaşanmıştır. Antik Yunan'da felsefi düşüncenin yoğurduğu bir iktidar yapısının izleri sürülebilirken Roma İmparatorluğu'nda hukuki bir bilgi birikiminin belirteç olduğu iktidar biçimlerinden söz edilebilir.

İslam öncesi Türk dünyasında ise şifahi bilginin terkip ve temsilinin tezahürü olan "töre" (Ögel, 1982; 301-335) odaklı bir iktidar yapılanmasının olduğu gerçeği Orhun kitabelerinde görülebilir. VIII. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türklerin, İslam dininin müntesipleri olarak kadim dünyanın ihyasına ve ihtiyaçlarına yönelik hizmet anlayışlarını ikrar etmeleri, iktidar telakkilerinin güncellendirilmesine neden olmuştur. Bu güncelleme, Orhun kitabelerindeki erdemlerin İslami metinler murakabesinde ve İran devlet geleneği ölçeğinde yeniden harmanlanmasından ortaya çıkmıştır. "Nasihatname" olarak adlandırılan eserlerde müşahede edilen bu güncellemeyle bilgi ve iktidar arasındaki korelasyonun akışı hızlanmıştır.

Devlet adamlarına öğütler üzerinden adalet merkezli siyasi istikrarı ve vahdaniyet eksenli içtimai sıhhati öncelemiş bir yazım faaliyeti olarak ön plana çıkartılmış olan "nasihatnameler" bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin seyrini sürekli hatırd tutulmasını temin ve temrin edecek bir güzergâh meydana getirmiştir. Şifahi söylemler üzerine kurulu töre odaklı iktidar anlayışını daha sistematik bir örgü içinde örgütlemesini tavsiye eden nasihatnameler bu bağlamda siyasetin yeniden tanzim ve tensikinde mukaddime görevi görmüşlerdir.

Böyle bir mukaddimeye kurumsal hafıza kazandıran gelişme ise mevcut eğitim öğretim ekollerinin hiyerarşik bir şekilde "medrese" adı altında kontrol ve koordine edilmeleri olmuştur. Sözlükte "okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak" anlamına gelen ders (dirase) kökünden bir mekân ismi olan medreselerin ilk örneklerinden birine, (Bozkurt 2003; 325; Makdisi1961;10-1) Türk-İslam Devletlerinden Karahanlılar ve Gazneliler'de rastlanmıştır (Turan 1969; 390-391; Bozkurt 2003; 326). Gazneli Devleti'ne ilişkin bu bilgi şu şekilde teşrih edilmektedir. "*Âlem-i İslam'da ilk defa medrese*

bina iden Türk ümerasından Nisabur hâkimi (Emir Nasır bin Sebük Tekin) dir.” (Evkaf-ı Humayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzarın Teracim-i Ahvalı 1335; 8-9). İslam eğitim tarihinin kurumsallaşma serüvenine öncülük eden bu örnekler sadece düşünce hayatında hasıl olan gedikleri doldurmak amacıyla değil aynı zamanda İslam coğrafyasındaki siyasi, içtimai, iktisadi ve idari tecrübelerle yönelik tenkitleri tenkil etme taleplerinden doğmuştur. Bu talepleri ortaya çıkaran gelişmeler ise şu şekilde sınıflandırılabilir (Topuz 2017; 17).

- İslam siyasal doktrininin meşru zeminini inşa eden ve bu zihniyetin devamlılığını sağlayan cami merkezli tedris usulünün, sınırların genişlemesi sonucunda farklı medeniyet formları ile tanış olmasından dolayı kendini ifade etme noktasında ki yetersizlikleri¹

- Dâhili dünyanın mezhep, meşrep ve etnik açıdan giderek farklılaşmasından dolayı ortaya çıkan yeni problemlere cevap üretebilme kaygısı (Fazlıoğlu 2015; 59-67).

- Bu kaygının telafisi için çeşitlenen İslami ilimlerin belli bir düzen içinde öğretilmesi gereksiniminin bir getirisi ve tedris usulünün takrir esaslı cedeli ilimleri bünyesinde barındırmasının cami cemaatinde hizipleşmelere meydan verme endişesi.

- Hilafet tartışmaları ile birlikte ortaya çıkan muhalif tavır yönlendirebilmek ve bu yönlendirmelere cevap üretebilme istekleri gibi nedenler sonucu medrese kurumsallaşmasının temeli atılmıştır (Bilge 1984; 2).

Bu kaygıların neticesinde kurulan medreselerden en önemlilerinden biri de Nizamiye medreseleri olmuştur. Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından kurulan Nizamiye medreseleri, eğitim ve öğretimi sisteminize ederek Müslümanların siyasi ve içtimai parçalanmışlıklarını müşterek özellikler üzerinden izole

¹ İslam düşünce tarihinin temel taşlarından biri olan “kelam”, karşılaşılan medeniyetler ve dâhili problemler karşısındaki kendini ifade etme arayışlarının en sarih örneğidir. Bkz., A. Sabra, “Science and Philosophy in Medieval Islamic Theology, the Evidence of the Fourteenth Century”, *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-İslamischen Wissenschaften*, 9 (1994), pp. 11; W. Montgomery Watt, *Islamic Philosophy and Theology (An Extended Survey)*, Edinburg Üniversty Press, Edinburg 1985, pp. 37-55

etmeye çalışmış diğer taraftan devletin ihtiyaç duyduğu kalifiye elemanları da yetiştirmiştir. Bu çaba ve gayretler, devletin, eğitim-öğretim faaliyetlerinin dolayısıyla tefekkür dünyasının bir paydaşı olma geleneğini doğurmuş ve bu tavır Selçuklu mirasını tevarüs eden devletlerce de (Anadolu Selçukluları, beylikleri ve Osmanlı Devleti) sürdürülmüştür.²

Bu yapının varislerinden olan Osmanlı Devleti, medreselerin misyonuna ilişkin zemini zamanının gereksinimleri üzerinden yoğurmuş selefinin savunmacı mezhepsel tasavvurlarını bir kenara bırakmış ve bunların sadece siyasi ve sosyal hayata rehberlik etme hassasiyetlerini paylaşmıştır.³ Yusuf Has Hacıb'in dillendirdiği bu hassasiyet,⁴ İznik medresesi ve ardıllarının asli gayesini teşkil etmiş ve kuruluş dönemi medreseleri, Osmanlı siyasi ve içtimai yapısının tesis ve tanzimini birincil görev addetmişlerdir (Topuz 2017; 18). Bu bilinç, çok dinli nüfus pratiklerini "biz" ve "henüz bizden olmayanlar" şeklinde anlamlandırmış ve "millet sistemi" adı altında ortak yaşam alanlarının pekiştirilmesine yardımcı olmuştur. Diğer taraftan bu sistemin siyasi küre ile senkronizasyonu da devşirme usulü üzerinden devşirilmiş ve sürekliliğe ilişkin endişeler bu şekilde tasfiye edilmiştir. Medreseliler bu tür mükellefiyetleri, devletin merkez ve yerel dairelerinde başta sadrazam olmak üzere Şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli Kadı-askerleri, Nişancı, Defterdar, Müftü, kadı, müderris, vaiz vb. görevler icra ederek yapmışlardır.

Osmanlı siyasi ve askeri serüveni paralelinde elde edilen

---

² Devletin, eğitim öğretim faaliyetleri karşısındaki bu tutumu birçok düşünür tarafından bir müdahale olarak algılanmıştır. Bkz. Hocaoğlu, "Türk Aydınında Felsefi Zaafiyetin Temelleri", *Türkiye Günlüğü*, S.109, Cedit Neşriyat, Ankara 2012 s. 104; Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi (Medrese Programları-İcazetnameler-İslahat Hareketleri)*,s.15-35; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri (Teşkilat-Tarih)*, İrfan Matbaası, İstanbul 1976, s. 7-8.

³ Medreselerin merkezi iradenin koruması ve kontrolü altında faaliyet göstermesi fetih siyasetinin tamamlayıcısı ve uzantısı olmasından ileri gelmiştir. Bkz., Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali(1541-1600)*, Princeton University Press, New Jersey 1986, pp. 7.

⁴ "Kılıç aldı biri bodunuğ tüzer / Kalem aldı biri yorık yol süzer" Bkz. Yusuf Has Hacıb, *Kutadgu Bilig*, Hazırlayan: Reşid Rahmeti Arat, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1947, s. 42.

ve edilecek olan maddi mülkün temellükünü, kültürel mirasın temessülünü toplumda ise toplulukların tedeyyün ve temeddüdünü öncelikle hassasiyeti, medreselerin sayısının artırılmasına zemin hazırlamıştır. İhsan Fazlıoğlu, böyle bir hassasiyet neticesinde Orhan Gazi döneminde 8 olan medrese sayısının I. Murat döneminde 30'a I. Bayezid devrinde 60'a, I. Mehmed saltanatına gelindiğinde ise toplam sayının 82'ye ulaştığını belirtmiştir. Bu sayının 42 tanesi Osmanlı Devletine merkez ve başkentlik yapmış İznik, Bursa ve Edirne'de geri kalan 40 medrese ise askeri serüvenin yoğunluk kazandığı bölgelerde toplanmıştır.

Osmanoğulları'nın hem dâhilde hem de hariçte siyasi bir güç olarak tanınması için gerekli fikri ve ameli desteği sunan medreseler/medreseliler (ilmiye sınıfı), bu gücün "Devlet-i Ali Osmanî" olarak tesmiyesinde ve bu ismin siyasi ve içtimai akıl nezdinde "devlet-i ebed müddet" şeklinde tezahür etmesinde katkı sunmuşlardır. Örnek olarak siyasi erkin ve düzenin sürekliliğini temellendiren "Kanunname-i Ali Osmanî" nin tertibinde rol alan Mehmed Paşa'nın ilmiye sınıfına mensup olması bu ifadenin önemli istinatlarından biridir (Küçükdağ 2001; 450). Diğer taraftan toprağın taksimini dolayısıyla iktisadi ve içtimai sahaların dolaylı olarak da askeri ve idari alanların tensikini "Devlet-i Ali Osmanî" iddiası paralelinde tanzim eden fetva mecmualarının da bu sınıf mensubu kişilerin kaleminden çıkması bir diğer somut gerekçedir.⁵

Kuruluş dönemi kazanımlarından "Devlet-i Ali Osmanî"

⁵ III. Selim dönemi düzenlemeleri hakkında risale kaleme alan Ömer Faik Efendi bu tespiti şu şekilde hülasa etmiştir. "Zira tarih-dan olan zevat-ı kiramanın malumlarıdır ki ibtida-yı Devlet-i aliyyeden refta refta mihr-i cihantab-ı ikbal-i devlet saha-i aleme taban ve lem'a-i satveti gün be gün dirahşan olarak vü's'at ü refahiyet geldikde Ebu Hanife-i sani müfti-i adimü'l-müddani Mevlana Ebu's-Su'ud el İmadi hazretleri kavanin-i Osmaniyeyi ahsen nizam üzere tensik edüp ulema-yı i'zam ve vüzera-yı kiram ve hademe-i bab-ı devlet ve tavaif-i askeriyye nizam verilmek eşedd-i ihtiyaç ile muhtaç olunmağın ittifak-ı ara-yı ulema-yı şeriat ve vükela-yı devlet ile şer'u kanuna muvafık ba'zı nizam-u intizam verildiği evanlarda dahi nizamları nice zinin mürrün edinince (ye) kadar esafil-i nasdan nicesince ta'n u teşni işittiler ve neler vuku'a geldi" Bkz. Ömer Faik Efendi, *Nizamü'l-Atik*, Mezuniyet Tezi Olarak Haz: Ahmet Sarıkaya, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, İstanbul 1979, s.5.

formunu üreten ve bu formu “Devlet-i Ebed Müddet” formülasyona dönüştüren sınıflardan biri olan ilmiye sınıfı mensupları, XVII. yüzyılla birlikte bu defa bu form ve formülasyona yönelik tehditleri tenkil etmek için sahada aktif görevler üstlenmişlerdir. *I. Ahmed devrinde toplanıp düzenlenen Kanunname-i Cedid'in daha çok fetvalarla dolu bir dergi halini almış*” (İnalçık, 2009; 193) olması içtimai sahada yaşanan kargaşanın teskin edilmesi endişesinden kaynaklandığı muhtemeldir. Bu tür gelişmeler, medreselilerin sahadaki aktif pozisyonunu tahkim ve takviye etmiştir. Medreselilerin temsil ettiği zihniyetin kanunnamelerde daha fazla yer alması bu sınıf mensuplarının meşrulaştırıcı pozisyonlarını daha fazla ön plana çıkarmıştır. Özellikle XVII. yüzyılda yaşanan siyasi, askeri, iktisadi ve içtimai krizlerle birlikte medreseler/medreseliler iktidar sahiplerinin tek istinatgâhları olmuşlardır. Bu bağlamda idari inisiyatif mükellefiyetinden masun Şeyhülislam ve müftüler belirtilen yüzyılla birlikte doğrudan doğruya merkezi bir yetkenin kullanımı ile muhatap kılınmışlardır. (İnalçık, 72; 2014).

Bu durum geçmişten hareketle günü ve geleceği inşa etme kaygısı güden dönem düşünürleri tarafından da dillendirilmiştir. Peçevi kendi ismi ile müsemma eserinde “... *merci-i ulema-ya izam ve vükela-ya zevi'l ihtiram olup ahyana huzur-ı hümayuna da'vet buyurulup umur-ı mülk-i devletten istihbar buyururlar idi.*” (Peçevi 1273; 32) cümlesi ile Mustafa Naima'nın ilmiye hakkındaki “.. *müsteşar-ı umur-ı mülk ü millet ve mahrem-i esrar-ı mesalih-i saltanat olmak*” (Naima ; 369) tasviri bu sınıf mensuplarının XVII. yüzyıldaki mesuliyetlerine bir atıf olmuştur.

Diğer taraftan bu kriz döneminde kaleme alındığı tahmin edilen “Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'i'l Mü'minin” adlı eserde “*Mesalihi'l ulema-ya izam ki nizam-ı alem bunların iledir*” (Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'i'l Mü'minin 1980; 2) ifadesi medreselerin/medreselilerin iktidar sahiplerince neden ön plana çıkarılmalarını teşrih etmektedir. Aynı ifade dönem nasihat kültürü düşünürlerinden olan Koçi Bey'de ise şu şekilde tevil edilmektedir. “*Evvela, malum-ı huma-*

yun olaki bais-i intizam-ı mülk u millet ve sebeb-i istihkam-ı kavaid-i din u devlet hablü'l metin-i şer'i muhammediye teşebbüs-dür."(Göriceli Koçi Bey, 8;1303).

XVII.yüzyıl artıklarının tasfiye ve artı değerlerinin takviye edildiği XVIII. yüzyılda ise medreselilerin müsteşarlık rollerinin sürdürüldüğü görülmektedir. İbrahim müteferrika bu tutumu şu şekilde özetlemektedir. *"Bunların (erkan-ı devlet) 'uhde-i zimmetlerine farz; vazife-i malezimleri, ashab-ı kalem sınıfından ulema ve hukemamin mücerred re'y-u-tedbirine maraca'at .....itmekdir. Ta ki bu süret-i merğube üzre, kanun-ı adalet ve hüsn-i siyaset ile re'ayanın ve cemi' esnafın umurunu tesviye ve tanzim itmiş olalar."*(Müteferrika, 153; Müteferrikanın özetlediği bu tutumun bir benzerini Defterdar Sarı Mehmed Paşa'da ifade etmektedir. *"Şeyhülislâm Efendi ve sâdreyn-i muhteremeyn hazerâti ve sair hayırhâhân-i devlet-i aliyye ile istişare ve ba'delyeom bu şurût-i nâfi'ül-kesîrenin temşiyet ve icrâ'siyle ahd ü mîsâk olunup bu vech-i vecîh üzre hareket olunur ise ve tedbirleri dahi muvafık-ı takdir olur ise i'tikad-ı sâdik oldur ki "men tereke şey'en aovezehullâhu hayren minh" va'd-i mukarrer ül-îcâzı üzre nice fütûhat-ı gaybiyye zuhur idiüb vech-i helâlden hâsıl olan emval ile hazaîn- i sultanî mâ lâmâl ola "*(Defterdar Sarı Mehmed Paşa, 1969; 65).

Medreselilerin mesuliyetlerine yönelik dönem düşünür ve devlet adamlarınca dillendirilen bu teorik planlamaların sahadaki pratikleri ise tarihi veriler üzerinden örneklendirilmektedir. XVII. yüzyılda çocuk sultanların varlığına ilişkin duyulan rahatsızlıkları teskin, taht kavgalarında yaşanan meşruiyet krizlerini de tenkil eden İstanbul merkezli ilmiye sınıfı (medreseliler) olmuştur. Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi'nin Genç Osman'a müsteşarlık yapması (İlmiye Salnamesi, 437;) yaklaşık yirmi yıl şeyhülislamlık makamında bulunan Yahya Efendi'nin Genç Osman ve sonrasında yaşanan krizlerde aktif roller üstlenmesi (İlmiye Salnamesi, 443;), şeyhülislamların şahsında medreselilerin meşruiyet sorunlarındaki tutumlarına örnek teşkil ettiği gibi bilgi ve iktidar arasındaki iletişimin siyasi istikrar ve istikbal üzerindeki etkisini de göstermiştir. Bu bağlamda

bir diğer örnek ise Müeyyed Ahmed Efendi'nin İbrahim saltanatında ortaya koyduğu performanstır. Bu bağlamda Ahmet Efendi, Cinci hocaların zilletine maruz kalmış iktidar sahiplerinden sadır olan kaosun ve kadın sultanlar arasındaki mücadeleden neşet eden keşmekeşin reaya ve beraya üzerindeki tesirlerini adaletten şaşmaz kararlarıyla dengelemeye çalışmıştır. (İlmiye Salnamesi, 454;).

İstanbul merkezli medreselilerin şeyhülislam şahsında ortaya koydukları bu tür performansların bir diğer yönü ise kapıkulu ocakları üzerinden şekillendirilen askeri darbelerde sabık sultanın ihmallerini ve halefinin meziyetlerini meşrulaştırıcı pozisyonlarıdır. Sultan İbrahim'i tahtından eden gelişmelerde rol alan Abdurrahim Efendi ve Karaçelebizade Abdülaziz Efendiler ile (İlmiye Salnamesi, 455-56-61;), IV. Mehmed'i halinde Ayasofya camisinde cem olan İstanbul ilmiye sınıfı mensuplarının II. Süleyman'ın saltanatını onaylamaları bu kabilden gelişmelere misal teşkil etmiştir (Raşid Efendi, 2-3; 1865).

XVIII. yüzyılda da medreselilerin aynı hususiyetlerle hareket ettiği dönem kaynaklarınca ifade edilmiştir (Abdi Tarihi, 42; 1999- Müstakimzade; 81-88,89; İlmiye Salnamesi 508;). Yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte meşveret meclislerinin olağanlaştırılması ile birlikte medreselilerin merkezi yönetim üzerindeki inisiyatifleri pekiştirilmiştir. Bu durum bilgi ve iktidar arasındaki ilişkinin seyrini daha vazıh bir surette belirginleştirmiştir.

Nizam-ı Cedidin Meşruiyeti Bağlamında Şeyhülislam Seçimi ve Meşihat Mensupları

Son iki yüzyılda yaşanan askeri zaafiyetlerin Osmanlı siyasi hafızasında travmaya sebep olduğu ve bu nedenle XIX. yüzyıl arifesinde mevcut düzenin güncelleştirilmesine yönelik arayışların yoğunlaştığı ifade edilmiştir (Cevdet 1309; 4). Böyle bir aralıkta kadimin kıdemini müdafaa edenler (*müdafin*), kadim ile cedidin imtizacından yana olanlar (*mutavassıtın*) ve cedidin vaadine inanlar (*müceddidin*) şeklinde üç taraf ortaya çıkmıştır. Birinciler mevcut düzenin muhafazasını talep edenler, ikinciler mazi ile hali meczini tercih edenler üçüncüler ise

eskinin yerine yeniyi teklif edenlerdir. Taraflar belli bir sınıfın, zümrenin ve meslekin mensupları olmaktan ziyade kişisel menfaatlerine veyahut fikri melekelerine göre ayrılmışlardır. Dolayısıyla müdafiler arasında seyfiyeden, kalemiyeden ve ilmiyeden kişiler olduğu gibi mutavassitin ve müceddidin tarafında da belirtilen sınıflara mensup şahıslar yer almıştır.

III. Selim saltanatının hemen evvelinde yaşanan Osmanlı, Rus-Avusturya savaşı, mevcut düzenin sahadaki karşılığını test ederek müdafî'in, mutavassitin ve müceddidin arasındaki fikirleri keskinleştirmiştir. Bu savaş aralığında Sultan I. Abdülhamid'in davetiyle (Taylesanizade 2003; 273-76) bütün taraflar ortak bir hassasiyetle cephe ve cephe gerisinde mücadele etmişler⁶ ancak mücahedenin başarısızlıkla sonuçlanması mecburi değişimi şeddeli bir şekilde gündeme getirmiştir. III. Selim bu gündemin ateşli bir taraftarı olarak seleflerinin çabalarına kurumsal bir kimlik kazandırma adına ordu henüz dönüş yolunda iken sadrazam ve serdar-ı ekrem Koca Yusuf Paşa'ya gönderdiği hatt-ı humayunla "*nizam-ı devlet*" e dair rical-ı devletin açık bir fikirlikle layihalar kaleme almasını emretmiştir.⁷

Bu emr-ı humayun bağlamında kaleme alınan layihalar mudafî'in, mutavassitin ve müceddin arasındaki fikir farklılıklarını ifşa etmiştir. Böyle bir emir neticesinde kaleme alınan layihaların yapılacak düzenlemeler için birer mukaddime ol-

⁶ Cephe gerisindeki motivasyonu diri tutmak ve cepheyi hem beşeri hem de maddi kaynaklarla beslemek için İlmîye sınıfı mensuplarının azami düzeyde çaba gösterdikleri ifade edilmektedir. Vermiş oldukları fetvalar ile toplum hassasiyetlerini cephenin ihtiyaçlarına koşullandırdıkları gibi cami kürsülerindeki vaazları ve minarelerindeki hitapları ile de bu koşullandırmaları sürekli canlı tutmuşlardır. Bkz. Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi, *Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi Tarihi*, Haz. Feridun M. Emecen, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2003, s.311-312, 404.

⁷ "*Hatta Ordu-yu Hümayun henüz Silistre de iken Serdar-ı Ekrem Koca Yusuf Paşa'ya irsal buyurulmuş olan hattı hümayun nizam-ı devlete dair herkesin mütaalatı kaleme alıp ba'de cümlesi birden ittifak-ı ukul-ı silsile ile temyiz ve tahkik ve kavanin-i cedide vaz'ıyla fi'ma-ba'd düsturu'l amel tutulması murad'ı humayun olduğu ve şimdiden şuru' olunmak lazımeden idüğü ve bu babta hadd ve vazife aranacak kimesne tahatthe olunacak olmayıp herkes din ve devlete nafi' add eylediği mütaalatı kaleme alıp ba'de maddeleri imail ve ihtisar üzere bi-t-tahrir her kangısı pesendide buyurulur ise cem' müteferriatı ve lazım olan şurut ve kuyudu alel-vechi-t-tafsil tekrar kaleme almak lazım geleceği tenbihatı münderic idi"* Bkz. Ahmet Cevdet, Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.VI, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1309, s.6.

duğu, nizam-ı devlete ilişkin yapılması öngürülen değişimi belli bir sınıf ve zümrenin mükellefiyetinden alıp toplumu temsil iddiasında olan müstahdem, memurin ve mümessillerin mesuliyetlerine pay etmeyi böylece meşruiyete ilişkin kaygı ve endişeleri de bu paydaşlar üzerinden tasfiyeyi amaçladığı öngürülmüştür. Cevdet Paşa, Sultan Selim'in bu düşüncesini şu şekilde tasrih etmiştir. *“Lakin bir devletin böyle külliye tebdil ve tecdid-i nizamı müceddeden bir devlet teşkilinden güç olduğuna binaen her ne yapılmak lazımlı gelürse ittifak-ı ara ile yapılmasını iltizam ve havass-ı ulema ve ayan-ı küberanın nizam-ı devlete dair birer layiha kaleme almalarını emr ve irade etmiş idi.* (Ahmed Cevdet Paşa 1309; VI 6)

Emr-i humayun doğrultusunda kaleme alınan 22 adet layihanın 5 tanesi ilmiye sınıfına mensup kişiler tarafında yazılmıştır (Berkes 2002; 92). Devleti, güncel değerler bağlamında tanzim etmeyi hedefleyen böyle bir emre ulemanın iştirakı, ortaya konulacak performans ve pratiklerin siyasi ve içtimai alan mensupları nezdindeki kabulenebilirliğini artırıcı etken olduğu şüphesizdir. Sultan III. Selim'in ilmiyenin nazari planda sunmuş olduğu bu katkıyı eylemsel düzeyde de göstermesi amacıyla Şeyhülislam seçiminde titiz davranması bu durumun en önemli göstergelerinden biri olmuştur.

Sultan Selim, cülusu humayunları üzerine I.Abdülhamid'in fevkalade teveccühünü kazanarak Şeyhülislamlık makamına getirilen Seyyid Mehmet Kamil Efendi'yi *“teceddüd-i saltanat hasebile tabiiyyül-cereyan olan vukuattan olmak üzere”* (Danişmend 1971; 147) azlederek meşihata muvakkaten Esad-zade Mehmet Şerif Efendi'yi getirmesinden kısa bir süre sonra saray üzerinde nüfuza sahip, devlet işlerine vakıf, ıslahat taraftarı Hamidizade Mustafa Efendi'yi önce Rumeli payesi ile taltif akabinde şeyhülislamlık makamını tevcih etmesi yukarıda ifade edilen hassasiyetin bir sonucudur (Ahmed Cevdet Paşa 1309; V, 110). Bu tercih ilmiye salnamesinde şu şekilde ifade edilmiştir. *“kendi tarik-ı nakşibendiyeye salık olduğ u gibi sufiyunede fart ı inhimaki bulunduğ unda Saray halkının muhabbetini celbe muvafık oldu. Saray*

haceliği esnasında büyük bir şöhret kazandı. Mustafa Efendi saray erkânına ve şehzadegane okur ve hastalıkları için nüshalar verirdi. Bu sayede Sultan Abdülhamid Han evvelin teveccühünü celb etti. Az bir zaman zarfında Anadolu payesine irtika eyledi. Mustafa Efendi Sultan Abdülhamid evvelin seferlerinde bulunur deoletin esrarı siyasiyesine de vukufu kesb ederdi. Üçüncü Sultan Selim Han'ın cülusu üzerine Saray erkânı Hamidizade Mustafa Efendiyi iltizam ettiler. Herkes cülus münasebetiyle sükûtuna intizar ederlerken Hamidizadenin kadri bir kat daha i'la edildi. Sultan Selim-i salisin ıslahat fikirlerinin kuvveden fiile isaline muktedir bir hadim olmak üzere Hamidizade'ye ehemmiyet verildi. Cülus müteakip uhdesine Rumeli (Rumili) payesi tevcih olundu. Nihayet Şeyhülislam Es'ad Efendizade Mehmed Şerif Efendi'nin azli üzerine meşihat makamına i'tila itdi." (İlmiye Salnamesi 1334; 563).

Yeni düzenin siyasal ve toplumsal hafızada aksülamel bulmasını engellemek maksadıyla ilmiye sınıfı nezdinde meşihat makamını daha etkili kullanmanın bir diğer örneği Mekki Mehmed Efendinin azledilme sebebidir. III. Selim yeni düzenin propagandasını daha etkin kılma adına Mekki Mehmed Efendi'nin yaşlılığını ve cerbezeli bir kimliğe sahip olmamasını bahane ederek yerine Dürriyade Mehmed Arif Efendi'yi meşihat makamına getirmiştir (Özcan 2003; 577). Mehmed Arif Efendi'nin haleflerinden biri olan Reiszade Mustafa Aşir Efendi'nin azledilme sebebinin de "mukteza-yı vakt-ü hal" (Danışmend 1971; 148) olması yukarıdaki tespitin bir tezahürüdür. Bu tespitin en sarıh örneklerinden bir diğeri ise Salihzade Ahmed Esad Efendi'dir. Ahmed Esad Efendi, Nizam-ı cedid mükellefiyetlerinden kaynaklı sıkıntuların hissedilmeye başlandığı ve bu durumun sahada somut tepkilere neden olduğu bir dönemde meşihat makamına getirilmiştir. 1803'ten 1806 yılına kadar görevde kalmış ve bu süre boyunca teceddüd hamlelerini tecviz ettiği fetvalarla desteklemiştir (İlmiye Salnamesi 1334; 561; Danışmend 1971; 149)

Yeni düzenin parametlerine ilişkin endişeleri tasfiye niyetiyle şeyhülislamlık tercihlerinde ki hassasiyetin semereleri,

politik psikolojinin etkili enstrümanlarından olan yukarıda isimleri zikredilen kişilerin fetvaları üzerinden alınmıştır. Usulî fıkıh ve kalam ilminin anlam değer çanağına tabi bir tarzda kaleme alınan bu fetvalar, devletin yönetilebilirliğini kolaylaştıran siyasi, iktisadi, içtimai, askeri sabite ve parametrelerden oluşmuştur. Örnek olarak sistemin finansal çaresizliklerine çözüm arayışı noktasında ihdas edilen ek vergi sisteminin para politikasında çelimsizliklere sebep olduğu, bu durumun siyasi ve içtimai sahalarda çemkirmeleri gündeme getirmesi dolayısıyla hem çemkirenlere devletin otoritesini hatırlatırcasına çekidüzen vermek hem de para politikasındaki çelimsizliklere çözüm üretmek amacıyla kişilerin ellerindeki değerli eşyaların darbhaneye satılması Hamidizade'nin fetvasıyla şart koşulmuştur (BOA. HAT. 226/12578; Taylesanizade 2003; 426; Karal 1998; 84) .

Yeni düzenin zımnî merkezileşme iddiasını yerelde törpüleyen yöneticilerin arsız taleplerini tenkil ve tedip etmede bu tür fetvaların, politik psikolojinin etkili bir enstrümanı olarak nasıl kullanıldıklarına ilişkin birçok örnek de mevcuttur. Bu örneklerden biri Pasbanoğlu Osman'ın katli hakkındaki fetvadır. Fetva mucebince halkın askerle *yek-dil ve yek-cihet* bir şekilde Pasbanoğlu Osman'a karşı mücadele edeceği bildirilmiştir (BOA. HAT. 52/2425).

İfta organı üzerinden yeni düzenin meşruiyetine ilişkin kaygılar tasfiye edilmeye çalışılırken diğer taraftan bu makamın riyasetinde veya nezaretinde toplanan meşveret meclislerinin olağanlaştırılmasıyla da şeyhülislamlık, yürütmenin bir tarafı haline getirilmiştir (Yakut 2005; 206). Dolayısıyla bu tür gelişmeler meşihat mensuplarının siyasal hayatın istikrarı noktasındaki rollerini güncellemiştir. Ulemanın bizzat katıldığı bu meclisler, özellikle I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde daha düzenli hale getirilmiş, (Akyıldız 2012; 32) iç ve dış hadiselerin görüşüldüğü olağan bir danışma kurulu niteliğinde olmuştur (BOA. HAT. 1380/54389; BOA. HAT. 20/955; BOA. HAT. 274/16137). Meşveret meclisleri padişah huzurunda toplandığı

(BOA. HAT. 18/783) gibi Şeyhülislam'ın hanesinde de toplanmıştır (BOA. HAT. 1359/53446). Bu toplantılarda bir valinin tayin işinden (BOA., HAT, 195/9680) devletlerarası antlaşmalara, (BOA. HAT. 261/15042) bir isyanın bastırılmasından (BOA. HAT. 93/3801) askeri sevkiyata (BOA., HAT., 1391/55453.) kadar kısa ve uzun soluklu siyasi programlar ele alınmıştır. Böylece ulemanın meşveret meclislerinde *“hem alınan kararların şer'an geçerliliğini onaylayan bir mekanizma hem de bir karar verici”* (Yakut 2005; 206) olarak taraf olması, yeni düzenin meşruluğuna yönelik endişeleri belli oranlarda teskin etmiştir.

Meşihat makamının memur ve mümessilleri konumundaki kadı ve naiplerin de aynı çevrede mesuliyetlerle mükellef kıldıkları ve bunlarında verilen emre amade oldukları bildirilmiştir (BOA. C.AS. 1223/54924). Bu durum vesikalara şu içerikte yansımıştır. *“Nizam-ı cedid-i müstahseneyi muhtevi tertib olunan kanunname sureti mucebince kol-ı mezkurde (ki) (Rumeli'nin sol kolu yemin u yesarıyla) kazalar kadılarına hitaben sadır olan evamir-i aliyye tatar-ı merkum kullarıyla mahallerine varid olup mantuk-ı münipleri vechle harekete müteahhid oldukları...”* (BOA. C.AS. 1223/54924) Bazı kadıların böyle bir emre istinaden Osmanlı ülkesinin nizam-ı cedide göre yeniden tanzimi için yer yer can-hıraşane bir şekilde mücadele ettikleri ifade edilmiştir. Bu cehdin nasıl bir mücadeleye sahne olduğunun en sarih örneklerinden biri de Nizam-ı Cedid'e dair askeri organizasyonun Edirne'de uygulanmasına yönelik teşebbüsün bir isyanla sonuçlandığı olayda Tekirdağ (Tekfurdağ) kadısının kasten öldürülmesi hadisesidir (Cabi Ömer Efendi 2003; 62). Bazı meşihat mensuplarının hem payitahtta hem de taşrada iktidarın şahsi manevisini temsilen ortaya koydukları bu çabalar, yöneten ile yönetilenler arasındaki bağı güçlendirerek hükümlan olanın sürekliliğini, siyasi programın ise istikrarını temin etmeye yönelik olmuştur.

İlmiye sınıfına mensup bazı şeyhülislam ve kadıların ortaya koydukları bu tür çaba ve gayretler, asrileşme asrı olarak nitelendirilen XIX. yüzyıl düşün hayatında da teşrih ve tavzih

edilmiştir (Topuz 2017; 159). Yüzyılın önemli düşünür ve tarihçilerinden Mütercim Ahmed Asım Efendi “Zira bu iki mesnedin sahipleri (Vezir-i azam ve Şeyhülislam) bi-l ittifak alemlerini ıslah ve ifsada muktedirdir” (Mütercim Ahmed Asım Efendi (?); 286) dedikten sonra “...zira saltanat ve memleket şeriat-ı müfti ile kaimdir” (Mütercim Ahmed Asım Efendi (?); 287) ifadeleriyle seleflerinin medreselerin siyasi meşruiyet üzerine serdettikleri fikirlerine bir şerh düşmüştür. XIX. yüzyıl düşünce hayatının en önemli simalarından olan Ahmed Cevdet Paşa’da medreselileri, siyasetin tanziminde ve sosyal hayatın tertibinde nasıl bir role sahip olduklarını şu şekilde tavsif ve tasrih etmiştir. “İşte mevelviyet ve kadıaskerlik evsaf-ı mezkure ile mevsuf olan zevat-ı fezail-i simata tevcih olunup müddet-i medide mansıplarında payidar olarak adl u dad ile ihkak-ı hukuk ı ibad eyledikleri misullü İstanbul kadılığında ve Anadolu ve Rumili kadı-askerliklerinde dahil-i encümen-i meşveret ve mahrem-i esrar-ı saltanat ve vakf-ı ahval-i memleket olmalarıyla din-i devlete yarar işlere muvaffak olurlar” (Ahmed Cevdet Paşa 1309;111)

Sonuç

Kayı boyuna mensup Osman ve oğulları XIII. yüzyılın son çeyreğinde iki kıtanın birleştiği beşiğin yanı başında aşiret alışkanlıklarından hareketle tarihin şahit olduğu en uzun ömürlü siyasi teşekküllerden birini oluşturdular. Altı asırdan fazla süren böyle bir tecrübenin diğer uzun ömürlü siyasi tecrübelerden farkı, tek bir aile üzerinden başlayan siyasal serüvenin bittiği noktaya kadar yine aynı aile tarafından sürdürülmesi olmuştur.⁸ Böyle bir istikrara kapı aralayan etkenlerin başında medrese mensuplarının ameli ve fikri anlamda ortaya koydukları performansın, merkezi hassasiyetleri çevre nezdinde eşitlemesi olmuştur.

Kuruluş döneminde Osmanlı’nın aşiret alışkanlıklarını ku-

---

⁸ Habsburg hanedanı Osmanlı ailesinden daha uzun ömürlüdür. Ancak Habsburg hanedanı meşruiyetine ilişkin muhalefeti diğer Avrupalı hanedanlar ile yaptığı evlilikler üzerinden teskin etmiştir. Osmanlı ailesi ise klasik dönemle birlikte tam aksi istikamette hareket ederek soyunu cariyeler üzerinden devam ettirmiştir.

rumsal bir zemine taşıyanlar ile klasik dönemde Devlet-i Ali Osmani siyasi platformunun en önemli payandası olan kanunnameleri hazırlayanların belli bir bölümünün medrese kökenli âlim-bürokratlar olduğu ifade edilmiştir. Devletin içtimai ve iktisadi düzeninin nasıllığına ilişkin formülleri te'lif ve tedvin edenler (bazı şeyhülislamın kaleme aldıkları fetva mecmuaları) ile tatbik edenlerin de (kadı) aynı sınıfa mensup kişiler olduğu bildirilmiştir. İlmiye sınıfına ilişkin bu tür malumatların dönem muhataplarınca değerlendirildiği ve bu değerlerin siyasi ve içtimai tabanda bir mesuliyet bilinci oluşturarak devletin meşruiyetine ilişkin kaygıları telafi etmesinin beklendiği dönemler de söz konusu olmuştur. Bu dönemlerden biri de ıslahat asrının mukaddimesi olarak tesmiye edilen Nizam-ı Cedid devridir.

Kadimin kıdemini cedidin vaadine⁹ kurban etme iddiasını gündeme getiren Nizam-ı Cedid devrinin müessisleri, muarızlarını tenkil ve muhaliflerini teskin etmek maksadıyla özellikle meşihat sınıfını müttefik edinmeye çalışmıştır. Devrin sultanı III. Selim Han'ın meşihat makamına ilişkin tercihleri, bu durumun en somut örneklerindedir. Yaklaşık on sekiz yıllık saltanatında şeyhülislam olarak atadığı kişilerin profili dikkatle incelendiğinde ya yeni düzenin parametrelerine sükût ederek yapılanları ikrar eden ya da bil-fiil sahada ter dökerek verdiği fetvalarla yapılanları tecviz eden kişilerden oluştuğu gözlemlenmiştir. İlmiye sınıfının en üst makamına ilişkin bu tercihler, bu sınıfın aksiyoner tabakasını teşkil eden kadıları da belli noktalarda yönlendirdiği olmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BOA. HAT. 52/2425.

BOA. HAT. 226/12578

BOA., HAT., 93/3801

BOA., HAT., 1391/55453

⁹ İhsan Fazlıoğlu'nun Osmanlı Klasik Dönemi Türk Düşüncesi seminerlerinde kullanmış olduğu bir metefor...

BOA. C.AS. 1223/54924.

BOA., HAT, 195/9680

BOA. C.AS. 1223/54924

BOA., HAT, 261/15042.

BOA., HAT. 18/783

BOA. HAT. 1359/53446

BOA. HAT. 1380/54389;

BOA. HAT. 20/955;

BOA. HAT. 274/16137

Kitap ve Makaleler

Ahmet Cevdet Paşa, (1309). *Tarih-i Cevdet*, C.VI, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet.

Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Atay, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi (Medrese Programları-İcazenameler-İslahat Hareketleri)*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Baltacı, C. (1976). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri (Teşkilat-Tarih)*, İrfan Matbaası, İstanbul.

Berkes, N. (2002), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bilge, M. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul.

Bozkurt, N. (2003). “Medrese”, *DİA.*, C.XXVIII., TDV. Yayınları, Ankara.

Cabi Ömer Efendi, (1992). *Cabi Tarihi (Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani)*, Haz: Mehmet Ali Beyhan, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul.

Danişmend, H. İ. (1971). *İzahlı Osmanlı Tarih Kronolojisi*, C.V. Türkiye Yayınevi, İstanbul.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1969). *Devlet Adamlarına Öğütler (Nesayihü'l-Vüzera ve'l-Ümera)*, Hazırlayan. H.R. Uğural, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Fazlıoğlu, İ. (2015), “Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Seyir Defteri”, *Kayıp Halka (İslam-Türk Felsefe-Bilim Tarihinin Anlam Küresi)*, Papersense Yayınları, İstanbul.

- Fleischer, H. C. (1986). *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Ali(1541-1600)*, Princeton University Press, New Jersey.
- Hocaoğlu, Durmuş (Kış-2012). "Türk Aydınında Felsefi Zaafiyetin Temelleri", *Türkiye Günlüğü*, S.109, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Gökalp, Z. (1977). *Makaleler IV (İslam, İktisad, İctimaiyyat, Şair, Halka Doğru Mecmualarda Çıkan Makaleleri)*, Haz: Ferit Ragıp Tuncor, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Hazırlayan: İbrahim Kutluk, Kültür Bakanlığı Ziya Gökalp Yayınları, Ankara.
- İbrahim Peçevi, (1273). *Tarih-i Peçevi*, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- İnalçık, H. (2009). *Devlet-i Aliye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I (Klasik Dönem 1302-1606: Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Karal, Z. E. (1998). *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları (Nizam-ı Cedit-1789-1807)*, TTK. Basımevi, Ankara.
- Kitabu Mesalihi'l-Müslimin ve Menafi'il-Mü'minin (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler II)*, (1980). Yayına Hazırlayan: Yaşar Yücel, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara.
- Küçükdağ, Y. (2001), "Karamani Mehmed Paşa", *DİA*, C. XXIV, İstanbul.
- Makdisi, G. (1961). "Muslim Institutions of Learning in Eleventh-Century Baghdad", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Volume 24, London.
- Mustafa Naima Efendi, (1281). *Naima Tarihi (Ravzatü'l-Hüseyn fi Hülasati Ahbari'l-Hafikayn)*, C.I, Matbaa-i Amire, İstanbul.
- Ögel B. (1982), *Türklerde Devlet Anlayışı (13.yy Sonlarına Kadar)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Ömer Faik Efendi (1979), *Nizamü'l-Atik*, Mezuniyet Tezi Olarak Haz: Ahmet Sarıkaya, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak. İstanbul.
- Özcan T.(2003), "Mekki Mehmed Efendi", *DİA*. C.XXVIII, Ankara.
- Şemseddin Sami, (1317). *Kamus-i Türki*, İkdam Matbaası, Dersaadet.
- Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi (2003) *Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi Tarihi (İstanbul'un Uzun Dört Yılı 1785-1789)*, Haz: Feridun M. Emecen, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul.

- Topuz, E. (2017), *Osmanlı Siyasi ve Sosyal Hayatının Tanziminde Geleneksel Eğitim Kurumlarının Rolü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars.
- Yakut, E. (2005) *Şeyhülislamlık (Yenileşme Döneminde Devlet ve Din)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul.
- Yusuf Has Hacib, (1947). *Kutadgu Bilig*, Hazırlayan: Reşid Rahmeti Arat, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.